

Библиотека
ИСТОРИЈСКА МЕРЕЊА

Уредник
Александар Шурбатовић

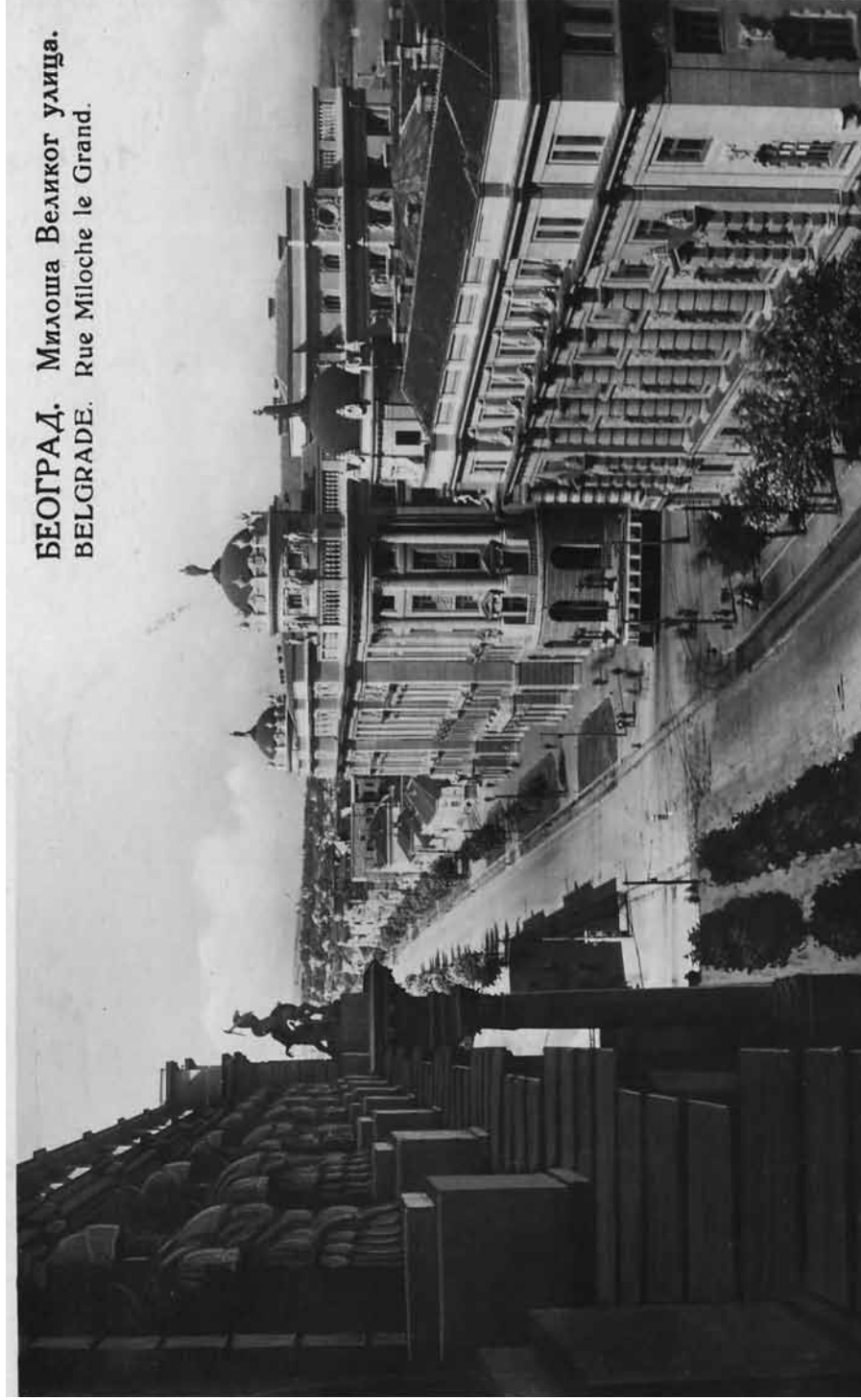
Симо Ц. Ђирковић

КАЛЕМЕГДАНСКЕ СЕНКЕ

Портрет београдског човека

Београд
2013.
ДЕРЕТА

БЕОГРАД. Милоша Великог улица.
BELGRADE. Rue Miloche le Grand.

Симболи успона Београда: Улица Милоша Великог, у првом плану (с леве стране) Камена палата (стари Генералштаб) и Министарство финансија, данас Влада Србије, здесне стране.

ПРОЛОГ

Београдски чова 1800—2010: од ратника и грансењера до пророка модерног доба

У потрази за сенком личне историје

Београд је град историја, сан на двема рекама, олујни ветар што покушава да смири два цивилизацијска блока — Исток и Запад. Никад није крио ту своју тајну, јер њу су носиле све војске, сви њихови кондотијери. Еуген Савојски је град доживео као фортификацију, кључну тачку за умирење царске границе, а османски заповедници су у њему видели грех који ваља померити ка срцу Европе. Прелазео је у том вртлогу из руке у руку, као каква одалиска, као интригантна реликвија. У том ропцу историје рођене су многе личности у чијим биографијама, као у чаробном зрцалу, тражимо истину и мит о нама и нашем путу кроз време.

Није потреба, љубезна браћо моја, да ви ја пространо пишем како се ми с Турци бијемо, јер је то данас свему свету познато и чувено. И зашто се ми бијемо, то нико не може веровати ни знати него они људи који под тешкијем игом и јармом турскијем живе, како и ви сви, љубезна моја браћо Србљи. Ми смо видели последњи конач или крај биједнога нашега живљења, које је било дошло, или сви да погинемо или да поштено живимо. И то је нас нагнало да подигнемо сви оружје наше противу нашијех мучитеља и да се од зла бранимо, и хвала Господу Богу, све градове и касаве од Мораве до Дрине освојисмо, осим Биограда. И њега бисмо освојили, али дође Бећир-паша тер ухвати веру међу нама и Биограђанима. И сад се договарамо, како и на чем ћемо остати и у чим ће рукама Биоград остати. Зашто ми сви у име Божије намислили и здоговарали се да нам више Турци — јарамази не суде, него ми сами да се судимо и да цару нашем буду верни, и одсеком да му дајемо на годину колико је право и како он заповеда ...

Писато под Биоградом у табору сербскоме, 27. августа 1804. г.

(Карађорђе са старешинама архимандриту Арсенију Гаговићу)

Биографска историја јесте улазак у недокучивост нечије каријере, успона и сурових падова, мистику породичног живота, али и у јавно приказивање, галу и помпу, а често и у драму, ужасну патњу. То не значи да пренебрегава да документује, у свеобухватном низу, велике догађаје и кретања који су одређивали човекову судбину. Као фини микроскоп улази у оно што је исписано у матрикулама, листама авансмана, шематизмима, породичним архивима. Без тих постулата нема ни тајанствене свакодневице, а ни оне недокучиве међудневице којом су исписане толике породичне историје.

Београд у 19. и 20. веку белодано јесте историја рађања грађанства, нечега нобл и хох, али накалемљеног на чаршијски дух и први трговачки додир с Европом зачет у тајном војничком трговању преко Земуна.

Писати о Београду значи додирнути слојеве заборављеног, будући да је и у камену тајна, дубоко утеловљен заборав. Неки ће рећи да је београдски ход историјом једна повеља о надама, тајнама и недосањаним љубавима. Други ће тврдити да се ту укрштају необичне судбине и још тајновитији карактери. Многа здања су нетрагом девастирана, али је остао глас о њиховим станарима и газдама. Густо прах историјског заборава многима не дозвољава да извири из прегаженог породичног родослова или је то, уистину, мало знана повесница. Ко су те личности, творци неугасиве саге о Београду? Несумњиво, то није обичан свет пред вратима историје, то су оличници новог, предводници и пророци! Нису сви рођени у пурпуру, али су имали оно зрно енергије за лет међу великане. Не приставши да буду обични, променили су свет око себе и, наравно, себе саме да би били своји и недохватљиви. Водила их је она разложност, смотреност, али и неукротивост, сва енергија што припада корпусу моћних људи. Из соја обичних постајали су родоначелници, визионари, генерали, научници, дипломате. Београд су видели као фар у далеку будућност, срце судбине. Нису били опчињени собом, већ су тражили простор којим ће исказати своју либертинску душу, свој креативни кредо. Трговци су препородили Београд, скинули му мистику касаве и приближили га модерном, западном свету.

Караванским путевима стизали су зачини и зачудне тканине са Истока, а Запад је већ био ту, у „преку“, у Земуну. Та укрштања била су плодносна будући да је још пре устанка Београд имао додир са Царевиним. Аустријски полициоти помно су пратили шта се збива ту, на модерном „лимесу“, где је контумац био санитарна тачка за пропуштање тих дивљих људи са Истока. Ни на чијој земљи, где је данас Нови Београд, била је пустолина прошарана

Водени саобраћај је препородио Београд: поглед на Савску падину, историјски амфитеатар.

опасним барама, те обрасла шеварјем и насељена само птицама. Туда су се шајкама, под заштитом таме, провлачили Карађорђеви емисари и уходе разних фела. Тек 1938. почело је насипање те чудесне земље, где је годину дана раније, лицем према старом граду, било подигнуто Сајмиште, које ће убрзо, у мутном ратном вртлогу, постати логор, мучилиште.

Правити повесни лук од два века значи бити у пламену многих судбина и неисписаних биографија, држати у руци временску мистрију и њоме обликовати прохујало, као да је нешто живо овде и сада, и поново дати нови ток тако сложенеј слагалици. Ту су и фрајкори, и буљубаше, и обор-кнезови, господари, али и мали чова не увек рад кавзи, те трговци, и поштени и лихвом обузети, па сваковрсни телали и скоротече (неухватљиви татарини), завереници мрких погледа и немилосно вештих сабљи, пуковници предати забораву, поносне војводе и генерали, краљеви мучки убијени, па гегула, чија је кошуља, вртлогом историје, занавек остала натопљена мартирством.

Трговци су били људи проницљиви, слутиоци доласка нове државничке руке у Србију, иако су Турци још јаки, премда слаби. Нису штедели златнике као допринос разбуђивању народа у Србији, стога се њима Карађорђе обраћа с нарочитим уважавањем и титулисањем. Они су за народног предводника „браћа љубезна и благодетељи осведочени свему свету“. С друге стране, аустријске уходе пратиле су, класично педантно, сваки титрај у ондашњем Београдском пашалуку, све оно што се под буну подводило. Важну улогу, у пограничном обавештајном рату, играо је Паул Јозеф Митесер (*Paul Joseph Mitesser*), црномањаста чова жутог лица урешеног црним уфитиљеним брцима. Осјечанин рођењем, Земунац по дужини војне службе (1791—1807), доцније конзул у Травнику, био је прави тип с границе. Помало церемонијалног имена, али веома предузетан зналац шпијунских работа. Мајорски чин стекао је 1799, потпуковнички 1807. године. Митесер је, префињеном техником (поштанском цензуром, запленом пошилики, али и ланцем ухода), умео да прикупи факте ко и како Србе снабдева оружјем и барутом (џебаном), и колико су устаници на рабош задужени код земунских трговаца. Многи су се нашли у затвору, али тајни канали нису пресечени, па су устаничке пушке имале стрељива. Међутим, и Турцима је стизала миазма („све брашно из Баната које се истовари на земуномском тргу, он, Димитрије Братоглић, товари у своје лађе и тера за Београд“), па се српски вожд обратио аустријском монарху због ове дволичне игре. Дакле, све се збива у предвечерје српског јуриша на Београд.

Ништа није могло сапети ускомешани народ да уђе у своју будућност коју живимо, ево, два века, два века интригантних личних повести, мистичних љубави, зрелих страсти, тајанствених трговачких и банкарских

подухвата, градитељско-архитектонских печата у цигли, висини, камену, стаклу разноврдне гаме. У трајање пуно сваковрсних мена. Четрнаест година пре но што је Вожд позвао Србе да на сабљи изборе срце слободе, трговачким пословима у Београду господарили су Жикићи (Цике) и Шунде, чак су потајно „нудили Аустријанцима кључеве од капије београдске тврђаве“. Но, њихова тајна трговачка радиност била је у сенци врења што се кувало у дубини народног битка. Док је Београд погледао ка Земуну, тамо је била Европа, читлук-сахибије (љуте порежџије) и јаничари мрких погледа цедили су народу душу, да га избаце из историјског лежишта.

У ишчекивању палате „Албанија“: трговац, мали Медина,
у врви Кнез Михаилове улице.

Плач пушака Коче капетана (Коче Анђелковића), трговца вештог оружју, није био довољан те 1788. да се збаци османлијска стега. Чекао се Карађорђе, негдашњи марвени трговац, извојштен у фрајкору, да позове Србе на окуп. Сумњичав према онима што пуно обећавају, а крију се у буцаку, проницљив да види када је прави час, крај османској тмини обзна-нио је у Марићевића јарузи. Србија је проговорила из свог етоса. Носио га је историјски ветар који је узбудио Србе. Опчињава их и данас! Будући да

су неповратно окупани лепотом мондијалне ватре путовања, крстарења океанима, ловом на недохватљиву птицу судбине, богаташки трезор, онај непотрошив, као оно старинско чекмеце, где је вазда звецкао лујдор или Фрањин златник. Та унутрашња снага носила је и варошког експедитора Хаџи Тому и базрђанбашу (старешину трговаца) Петра Ичка. Хтели су слободан трговачки дах и миран дом, највећи сан свих Срба. У име тог сна Чолак-Анта Узуновић, варошки ћурчија, седам товара арнаутских пушака, које је гонио у Београд да их прода Турцима, у Тополи предао је Карађорђу. Једна улица на Сењаку носи данас име славног буљбаше.

Писање повести о београдском животу и знаменитим личностима је-сте тежак пут у доба нестало у неухватљивој хронологији¹, те је то покушај трагања за изгубљеним временом. Пронаћи трагове сенки оног што је негда било, што је негда изгледало као велика моћ или јуначни подвиг, није само трагачко умеће већ један изнова сложен мозаик, као да се све управо збива, да није један прохујали свет. Неки су били тек предстража

Врхунац грађанске епохе: Теразије с Игумановом палатом и трамвајима којих више нема. У позадини се виде Панђелина кућа и Видовићева гимназија, срушене средином шездесетих година 20. века.

¹ Хронолошки поглед у двовековну повест Београда видети у посебном одељку у коме су дати важни датуми и личности, својеврсни репери путовања кроз време.

за велике снове, а неки су их и остварили у потрази за својом сенком од које су често бежали, будући да их је она стизала и бацала у амбис заборав. Све ово су студије, никако повесна игра, сањани поход у нестварно и недохватљиво. Све пред вама је поново сложена истина, поглед у дубину историје. Онај првобитни чибук од ћилибара, справица мале личне страсти и тешког заборав од непојамног притиска турске власти. И она на брзину издимљена цигарета, праслика страсти дуге два века, а данас проскрибована. Историја је добила нову димензију, бекство од Београдског пашалука². Улазак у димензију урбаног и ход ка Европи. То урбано чистиште траје до данас, као изазов нове епохе!

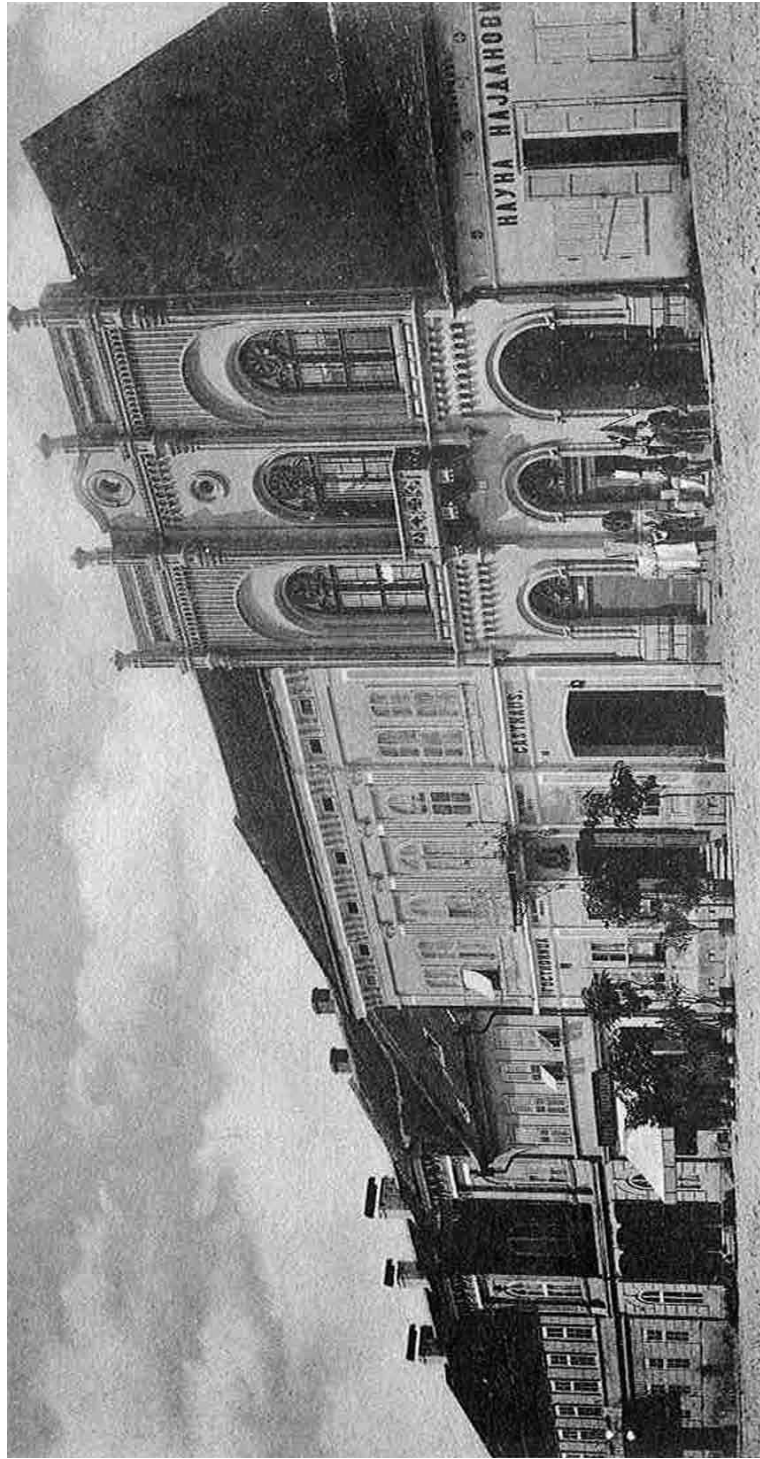
2 Област под управом београдског паше, простирала се између Дрине, Саве, Дунава, Пореча (доцније Доњег Милановца), Сталаћа, Карановца (Краљева) и Ужица. Првобитно седиште било му је у Смедереву (Смедеревски санџак, 1459.), а премештено је у Београд тек 1521. Свиштовским миром (1791) османска управа увела је извесне реформе које су заокружене повластицама и аутономијом (ферман из 1793/1794.). Као прва мера укинута су читлуци, а порез су прикупљали кнезови (на 20.000 мушких глава по 20 гроша) изабрани од народа. Они су уз кадије обављали и судску власт. Дозвољена је потпуна слобода вере, а јаничарима је забрањен повратак у Пашалук. Године 1801. заведена је дахијска управа којом су укинута све повластице. То је био, уз Сечу кнезова и несносно економско стање, кључни моменат који је произвео устанак и појаву војда Карађорђа Петровића. Београдски пашалук, после укидања Пећке патријаршије, био је стуб очувања српства, а Турска и Аустрија због њега су водиле три рата. На том простору је, у другој половини 18. века, настала јединствена друштвена установа — кнежинска самоуправа. Према анализи др Радоша Љушића пружала је Србима локалну самоуправу на три нивоа — у селу, кнежини и нахији. Срби у Београдском пашалуку побунили су се 1804. против незапамћеног терора јаничарских одметника — дахија. Тим устанком почело је доба које је знано и као српска револуција. Предвођени Ђорђем Петровићем (1762—1817), познатијим као Карађорђе, устаници су брзо растерали и побили дахије, јаничаре и спахије и ослободили цео Пашалук. До ослобођења Београда (почетком 1807.) извојевали су више победа над јаничарима и султановим војскама — Иванковац (1805), Мишар (1806), Делиград, Лозница, Варварин — организовали су државну управу и прописали јој уређење, с јаким војним обележјем. Државну организацију оличавали су војд, Народна скупштина, Правитељствујушчи совјет, судови, војне и цивилне локалне старешине. Устаници су правно уређивали државу уставним актима из 1805, 1808. и 1811. године.

БЕЛЕШКА ЧИТАОЦУ

И овлашни увид у овај сѝис чиѝаоцу ће ѝоказати да су чеѝири личностѝи сѝубови носачи ове књѝе. Један је Слободан Јовановић, изузетѝно значајан истѝоричар и неосѝварени државник, друѝи је Иво Андрић, мера наше величине сѝрам свейѝа, ѝе двојица новинара – Предраѝ Милојевић и Милан Јовановић Сѝоимировић. Они су овде као на каквом ринѝишилу истѝорије, ѝремда су монументѝи и из засенка, јер они живе независно од истѝорије и од нас. Они су величине, сликари еѝоха. Заѝо су ѝу, као водичи и казивачи нечеѝ шѝо је минуло, а живо је као ѝрича, као још једном додирнуѝа ѝрошлостѝ.

У Београду, 16.4.2012. — 26.11.2012.

С. Ц. Ђ.

Први додири са укусом Европе: гостионица „Жировни венац“, на данашњем Зеленом венцу.

На трагу наде

Европа је Србији дала дах од првог устаничког гласа у срцу Шумадије 1804. настојећи да дипломатисањем одржи њен корак са модернизацијским процесима који су подразумевали изградњу државе саображене захтевима епохе. Београд је настојао да одржи тај пут наде, али тонуо је у закулисне игре, распре, лични престиж међу устаничким првацима. Карађорђево државнички тон није био довољно артикулисан да би ствари држао под контролом, а то је значило попуштање, узмицање, војничку по-сусталост и дипломатску несналажљивост, јер што је хтео Беч, није хтела Русија. Кад се свему томе придодају слабе институције у центру (Београд), онда је јасно да локална власт и суревњиве старешине нису могли да прате државни резон. Ово је прича о ономе што је претходило, како се рађао оквир нове државе, где су тражени узорци, како се стварао први круг одличника, нових пророка, предводника, до светлости која значи смирење, пут у средиште живота. Београд је увек био фар који су тражили сви они којима посвећујемо ове редове: били су своји и постојани. Изнад славе и јефтине личне добити.

На раскршћу: како ухватити судбинску ватру или остати ефемерна вредност

Између барока и сјактећих сабљи

Аустрија је својом управом Београду дала европски поглед на град, модел урбанизације. У трећој декади 18. века, Београд живи у обличју зрелог барока. Одржавани су и балови, сјај Европе смешио се Београду.

Еуген Савојски (*François—Eugène, Prince of Savoy—Carignan*, 1663—1736), аустријски војсковођа. Као рођени Парижанин студирао је математику. После неуспелог покушаја, због противљења дворских кругова, да буде примљен у француску војску, ступио је у официрски кор Леополда I. Служио је два аустријска цара, Јосифа I и Карла VI, а у 29. години је био фелдмаршал, генералисимус аустријске војске. Његовом војном угледу допринели су тријумфи у Пијемонту. Од 1703. био је председавајући Државног ратног већа. Победама над Турцима код Сенте (1697), Петроварадина (1716) и Београда (1717) допринео је обуздавању османлијске војне снаге. Пожаревачким миром 1718. учврстио је положај Аустрије у Подунављу. Допринео је уређењу барокног Београда за време аустријске окупације 1718—1739. Био је потом намесник у Италији и Фландрији, а позне године провео је у дворцу *Белведере* у Бечу. Упамћен је као велики стратег и војсковођа свог доба.

(Еуген Савојски, историографски кроки)

Историја има своје путеве, своје меандре и своје тајне. Аустријанци су, на простору данашњег трговачког центра Београда, направили малу реплику Беча по грађевинском диктату фелдмаршала, принца Александра Виртемберга (*Württemberg Karl Alexander von*, 1684—1737), али је судар барока и сјактећих османлијских сабљи, после битке код Гроцке, испао неповољан по Београд. Од велелепних војних грађевина једва да је, на основу параграфа Београдског мира из 1739, остао тек реликвијарни траг, као подсећање, историографска реминисценција.

Пре но што се Београд драматично вратио у окриље Оријента, развијао се у две осе, као *Дунавски траг* (доминирају Немци, Аустријанци, Мађари, па и Италијани) и *Савски* (подграђе, где обитавају Срби, Грци, Цинцари). Дунавски град се ширио на простору данашње Душанове улице и „Пиринчане“ (преуређен турски хан, отуд погрешно *ѝринчев хан*). Будући да је тврђава била носач сигурности и развоја, никла је варош невелика по простору, али замашна по творачкој енергији. Градитељски заснован на принципима барока, град на размеђу Истока и Запада, ушао је елегантно у корпус просветитељских идеја. Све се збива у троуглу оивиченом

Војсковођа и изузетан стратег: Еуген Савојски.

фасадама Беча, Будима и Београда. То је онај непрекидни ток модернизације, оплемењујући амалгам у ткиву града у успону.

Аустроја је својом управом ондашњем Београду дала европски поглед на град, модел урбанизације. У трећој декади 18. века, Београд живи у обличју зрелог барока. Одржавани су и балови, сјај Европе смешио се Београду. По архитектонској лепоти издвајала се двоспратна Александрова касарна. Ово репрезентативно здање заузимало је простор данашње Кнез Михаилове улице. Пре принца-прокуратора А. Виртембершког, чији је врхунац био 1720—1733, један одмерени Швајцарац поставио је глорис београдског скока у будућност. Беч је Београду понудио фортификацију као угаону тачку урбанизације, што је, у ствари, концепт ширења напредније културе. Принципи трговине и просветитељства, пристигли под плаштом аустријског војног запоседања, биће кључна подлога српске револуције. Они су отворили вентиле протока идеја и новца. Предводитељи устанка били су и ратници и трговци, они који су прво опипали трговачко било Европе, а онда и њена начела слободе. Битка за Београд била је двострука револуција: борба за слободу и за нове принципе државне организације. И све то по моделу из првог суседства. Народ је ту револуционарну мисао пригрлио и јурнуо у слободу, наравно, у битку с Турцима. Више се није смело чекати!

Први кораци ка западњачком моделу града: поглед с реке (аласка визура) на Београд.

Доксат де Морез био је више од визионара, он је био у мундиру скривени пророк

Генерал који је нацртао европски Београд

Поделио је Београд на четири зоне, а главни посао била му је тврђава. Њу је, као врхунац ондашње градитељске вештине, подизао тринаест година. Као аманет оставио ју је Београђанима, који је с реке, док се стапа са златастим сјајем звоника Саборне цркве, виде као чаробни ковчег скривених порука.

Никола Доксат де Морез³ (*Nicolas Doxat de Démoret*, 1682—1738), официр и градитељ утврда. Као војни инжењер најпре је радио за холандске провинције. У аустријску службу ступио је 1712. Истакао се под опсадом Темишвара 1716, када је био и рањен. Под заповедништвом Еугена Савојског, који га је нарочито уважавао, учествовао је у биткама код Петроварадина и Београда. Најважније фортификацијске објекте, укључујући и београдску тврђаву, пројектовао је 1709—1712. године. У Београду је имао чин пуковника, водио послове царске инжењерије, а угушио је и побуну сремских сељака. У чин генерал-мајора произведен је 1732, мада се наводи да је унапређен тек 1737. године.

(Никола Доксат де Морез, историографски кроки)

Добошар је завршио најаву *danse macabre*. Генерал Никола Доксат де Морез закорачио је ка страстишту. Верни камердинер ставио му је црни појас преко очију. Није имао храбрости да гледа како целат трипут замахује великом сабљом и одрубљује главу његовом господару, славном фортификатору, који је, бележе летописи, „нацртао“ европски Београд. Онај отмени, барокни. А све ће, вољом Османлија, после 1739. бити разрушено — у неповрат! Грађа је данима шајкама била превожена у Земун. Књижење овог чина, историје ради, било је поверено младом професору, Украјинцу Мануилу (Михаилу) Козачинском (1699—1755), писцу прве драме у Срба.

Шта је био злочин генерала Де Мореза? Кривице није било, интриге јесте. Она је била дело генерала Фон Секендорфа (*Friedrich Heinrich von Seckendorff*, 1673—1763), неспособног војног заповедника Србије који је кривицу за поразе ставио на рабош Де Мореза, инжењера и дипломате у мундиру. Са шест хиљада исцрпљених војника, по неким једва 2.500, под претњом 60.000, или чак 80.000 љутих Османлија, генерал је одлучио да Турцима препусти Ниш. Није било војничког резона — за одбрану. На дан 18. октобра 1737. напустио је Ниш предавши га Али-паши. Тиме је себи потписао смртну казну. Царска канцеларија и Карло VI били су непопустљиви:

³ Исправна транскрипција је Де Морет, али је код нас уврежено Де Морез.

Фон Зекендорф је смењен, Де Морез погубљен. И то на месту одакле се с Калемегдана пружа најлепши видик. Отприлике, где је данас хотел „Палас“.

Које су заслуге овог необичног човека, Швајцарца рођењем, који је игром судбине добио генералске инсигније Аустријске царевине? Кад га је каријера довела у Београд, он је, задатком службе, постао урбанист. Поделио је Београд на четири зоне, а главни посао била му је тврђава. Њу је, као врхунац ондашње градитељске вештине, подизао тринаест година. Као аманет оставио ју је Београђанима, који је с реке, док се стапа са златастим сјајем звоника Саборне цркве, виде као чаробни ковчег скривених порука. Једна је, засигурно, Римски бунар „са 212 степеника који се кроз стену спуштају до његовог дна“. И, свакако, она што се исказује у правилном пресецању улица у срцу данашњег велеграда.

Кад је главу положио на шафот, Де Морез је имао 56 година. Тек је минуо седми сат тог 20. марта 1738. када је крв пошкропила стражиште. То је она боја пурпура што је видимо у сутон негде изнад Великог ратног острва. Боја великог подсећања на каријатидну фигуру, део невидљиве камеје у нашим срцима.

Крвави интинерар Риге оф Фере и седморице галеота, непопустљивих верника слободе

Последње путовање оца балканске Марсељезе

Да, ми ћемо изгинути, предани и продани, а ви идите, слободни и срећни, у ваш Беч, служите вашег цара, молите се вашем богу, живите вашим 'културним' животом, али срам треба да вас буде, пред светом, пред историјом...

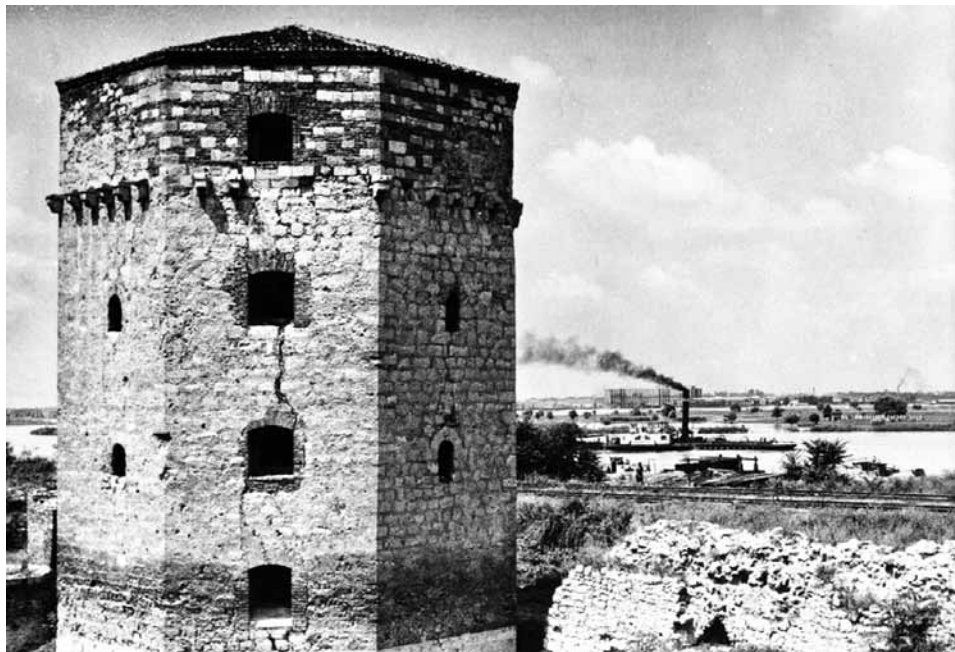
Рига од Фере (*Rugas Ferauos; Rhegas Pheraeos; Rugas Velestunlus, Rhegas Velestunles*, 1757—1798), грчки писац, весник слободе. Рођен је као Антониос Куриазес („Rhegas“) у Валестину, у Тесалији, тада Османском царству, где је испрва био учитељ, те се због убиства угледног Турчина одметнуо у планине. Потом је у Цариграду (Константинопољу) постао секретар фанариотског првака Александра Ипсилантија (*Alexander Ypsilantis*, 1725—1805), а затим је био у служби влашког кнеза Николаса Маврогенаса (1738—1790). Приближивши се Осману Пазваноглуу (1757-1807), наукао је Маврогенасов бес. Импулс Француске револуције пробудио је у њему превратнички дух, па је с великим еланом планирао устанак на Балкану.

(Рига од Фере, кратки историографски портрет)

Тринаест дана у гломазној и накатранисаној аустријској лађи, која клизи Дунавом, ни тромо, ни брзо, по пешчанику сећања пребирао је свој живот Рига Валестинац. Човек лављег лика, моћни поет чије су строфе елементарном снагом потресале Балкан. Био је у оковима са још седморицом „галеота“. Они су сужњи нарочите врсте. Сметали су и славној Аустрији и „болеснику са Босфора“. Уз Ригу, у негвама су Димитрије Николадис, лекар из Беча, Австратије Аргенти, трговац из Беча, браћа Панајот и Јован Емануели, трговачки помоћници из Беча,

Београд, последња лука: Рига од Фере.

Више од симбола: Кула Небојша је била мучилиште свих слободарских предводника, данас меморијал посвећен страдалничкој повести Београда.

Коронио, прокурис из Трста, те Јован Караџа и Теокрет Торунџија, Грци настањени у Будиму. Тај пакет људских судбина, као чврсто окована пошта, био је намењен београдском кајмаку Осман-паши. А онај ко доспе у његове руке, без обзира на писмена обећања дата Бечу, није се могао надати милости. Они су, било им је јасно, путујући заточници смрти. Са мрких лица официра Лазара и његових 26 инфантериста читају своју судбину. На уснама су им Ригине речи: „Шта ти вреди живот ако си у ропству?“

Лађа коначно пристаје испод дунавске капије београдског града. Био је 9. мај 1798. Те судбинске тренутке, који ће бити обртна тачка балканске повести, Иво Андрић слика као судар цивилизације и варварства. Рига Валестинац говори оштро, на коректном немачком језику: „Господине поручниче, ви сте последњи човек из европског просвећеног света кога још за који тренутак гледамо својим очима.“ Рига зна каква их страшна смрт чека. И да ће она бити и остати вечна тајна. Зато је данас шест верзија „у игри“. Но, чујмо Ригу и поклич из тмине векова: „Господине поручниче!... Ми ћемо изгинути страшном смрћу можда још ове ноћи... Да, ми ћемо изгинути, предани и продани, а ви идите, слободни и срећни, у ваш Беч, служите вашег цара, молите се вашем богу, живите вашим 'културним' животом, али срам треба да вас буде, пред светом, пред историјом...“

Осман-паша је извршио свој завет. Рига Валестинац, нама ближи као Рига од Фере, и седам његових другова мучки су убијени 24. јуна 1798. у казамату испод Куле Небојша. Неки сматрају да се то збило у тамници код Диздар-куле. По једној причи, Рига је пружио отпор целату, па је убијен „и то из даље — пушком“. На мртво тело балканског пророка и оца балканске „Марсељезе“ (чувена песма—будница *Поклич; Синови Грка, усџаниџие*) окачени су тегови и он је — бачен у Дунав. Да му се не зна гроб. Зато је много деценија доцније, на потесу од Вишњице до Гроцке, Илија Гарашанин узалуд тражио хумку Риге од Фере.

Рига Валестинац (Ригас Константинос) имао је буран живот верника слободе. Беч је био његова последња станица. Хтео је одатле да на Балкану посеје „слатке плодове“. Проказан је у Трсту, куда је послао три пуна сандука „јеретичких списа“. У њему су аустријски жбири видели опасног револуционара. Знали су све о његовим везама са влашким војводом Маврогенасом и бароном Лангенфелдом, његовој „Великој карти“. Није без разлога поручнику Лазару сасуо у лице речи: „Нисте нам судили, него сте пазар с нама направили“. Светомир Николајевић је његову мисију, револуционарни кредо, овако сажео, да сви памте: „Рођењем био је Грк, својим мислима и делом припадао је свим балканским народима, а смрћу — Србима“.

Симо Ц. Ђирковић
КАЛЕМЕГДАНСКЕ СЕНКЕ

Издавач и главни уредник
Дијана Дерета

Корице
Душан Арсенић

Лекџура и корекџура
Снежана Палачковић

Прво ДЕРЕТИНО издање

ISBN 978-86-7346-901-0

Тираж
500 примерака

Београд 2013.

Издавач / Штампa / Пласман
ДЕРЕТА доо
Владимира Роловића 94а, 11030 Београд
тел./факс: 011/ 23 99 077; 23 99 078

www.dereta.rs

Књижаре ДЕРЕТА
Кнез Михаилова 46, тел.: 011/ 26 27 934, 30 33 503
Баново брдо, Достојевског 7, тел.: 011/ 35 56 445, 30 58 707

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

БИРКОВИЋ, Симо Ц., 1951-

ISBN 978-86-7346-901-0